

15. Олександр Солодар. Режим доступу: <https://mistoche.org.ua/announcements/48-yak-didi-voyuvali>
16. МПДА – Спогади Довгого Григорія Васильовича, 1934 р.н., мешканця с. Суботів Чигиринського району Черкаської обл.
17. МПДА – Спогади Ульянич Лідії Михайлівни, 1937 р.н., уродженка с. Матвіївка Чигиринського району Чокаської обл.
18. Захарченко В. І. Клекіт старого лелеки: романи, оповідання. – К. : Рад. письменник, 1989. – 395 с.
19. Спецгрупи НКВС. <https://uk.wikipedia.org>
20. Цитати Михайла Грушецького. <http://www.memory.gov.ua>.

УДК 94 : 334 (477.6) «18-19»

Пятницькова І. В.

КООПЕРАТИВИ В ПОВСЯКДЕННОМУ ПРОСТОРИ БАХМУТСЬКОГО ПОВІТУ (кінець ХІХ – початок ХХ століття)

У статті проаналізовано розвиток кооперативного руху у Бахмутському повіті Катеринославської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено, що більшого поширення в регіоні набула споживча та кредитна кооперація. Охарактеризовано напрями діяльності кооперативних товариств. Проаналізовано їх вплив та значення у повсякденному житті населення регіону.

Повсякденність включає всю різноманітність та багатовимірність людського життя. Кожен її аспект має виключно важливе значення для формування загальної уяви про життя суспільства на різних етапах розвитку. Важливим явищем суспільно-економічного розвитку України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. був кооперативний рух. На українських землях діяла розгалужена мережа споживчих, кредитних, сільськогосподарських товариств, у роботі, яких брали участь різні за матеріальними статками та станомою приналежністю люди. Їх діяльність в кооперативному русі позначилася на повсякденному житті, вплинула на трансформацію світоглядних позицій українського суспільства модерної доби.

Разом із тим з позиції ролі та значення в повсякденному житті кооперація, як на загальному, так і на регіональному рівні залишається малодослідженою. Окремі аспекти даної проблеми розглядалися у загальних роботах з історії кооперативного руху України, історії селянства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. І. А. Фаренія, Ю. П. Присяжнюка [1].

Метою статті є вивчення діяльності кооперативних товариств Бахмутського повіту Катеринославської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., визначення їх значення у повсякденному житті населення регіону.

Кооперативний рух у Бахмутському повіті почав розвиватися в 90-х роках ХІХ ст. Він постав у різних організаційних формах, а саме споживчих, ощадно-позичкових, кредитних кооперативних товариствах. Найбільшого поширення в повіті набули споживчі кооперативи, які створювалися при промислових підприємствах. Одним із перших у регіоні був відкритий у 1889 р. споживчий кооператив при Юзівському металургійному заводі Новоросійського товариства. Дещо пізніше, у 1891 р. – кооператив залізничників Авдіївського відділення Катерининської залізниці. З 1897 р. у Бахмутському повіті почали працювати товариства споживачів при Донецькому содовому заводі Любимова, Сольве і К та при Дружківському заводі Донецького Акціонерного товариства залізничного та сталеливарного виробництва [2].

Перші кооперативні товариства регіону створювалися адміністрацією підприємств і були від них повністю залежними. До такого кооперативу автоматично записували всіх робітників підприємства, які за рахунок заробітної плати сплачували пайові внески та купувати товар у кооперативній крамниці. Кооперативні принципи самопомочі, рівності всіх

членів у них не діяли. Ці організації працювали виключно в інтересах власників, тому робітники ставились до них з недовірою.

Самостійно відкривати товариства, без участі адміністрації підприємств, робітники Бахмута почали дещо пізніше. У 1898 р. робітниками Донецько-Юр'ївського металургійного товариства було започатковано одне з перших незалежних товариств не тільки у регіоні, а й в межах України [3]. На початку ХХ ст., особливо після революційних подій 1905–1907 рр., робітники регіону більш активно долучалися до кооперативного руху, відкривали споживчі товариства, які діяли на принципах самоуправління, боролися проти засилля влади адміністрації підприємств у вже існуючих промислових кооперативних товариств. За наявними даними до 1917 р. у повіті було відкрито більше 40 робітничих споживчих товариств [4].

Окрім робітничих споживчих товариств у Бахмутському повіті діяли сільські споживчі кооперативи. Ініціатива їх відкриття належала представникам місцевої інтелігенції. Так, Троїцьке споживче товариство Богатирської волості було засноване місцевим священиком Д. В. Покровським, та писарем – П. Я. Дмитренко [5]. Переважну більшість членів цих товариств склали селянами. За наявними даними в повіті до 1917 р. було відкрито 18 таких товариств, серед них Желлане, Залізновське, Іверське, Микитське, Нової-Троїцьке та інші [6].

Основна мета споживчих товариств полягала у тому, щоб забезпечити своїх членів доступними за цінами та більш якісними ніж в приватних крамницях товарами. Для цього на пайові внески, позики від земств та державних установ члени кооперативів орендували приміщення для магазину і закуповували для подальшого продажу необхідні товари. Ціни у кооперативних крамницях, були нижчими ніж у приватних. Так, у кооперативній крамниці товариства «Робітнича праця» у Юзівці продуктові товари коштували на 8–15% дешевше ніж у приватних крамницях промислового поселення [7]. Це робило кооперативні крамниці популярними серед населення.

Поширення споживчої кооперації у Бахмутському повіті вплинуло на збільшення мережі торгівельних закладів. Окрім товариства регіону не обмежувалися лише однією крамницею, відкривали додаткові відділи. Зокрема, Єнакієвське споживче товариство мало 8 крамниць. Кооперативи сприяли не лише кількісному, а й якісному розвитку торгівлі у регіоні. В умовах конкуренції з ними власники приватних крамниць були вимушені зменшувати ціни на свої товари, більш ретельно слідкувати за їх якістю.

У Бахмутському повіті на початку ХХ ст. швидкими темпами розвивалася кредитна кооперація. Діяльність товариств цього напрямку полягала у забезпеченні доступним мілким кредитом селян. Кредитні товариства відкривались і у містах. Так, у 1909 р. лише у місті Бахмуті працювало Торгівельно-ремісниче, кустарне ощадно-позичкове та Миколаївське кредитне товариства [8].

У порівнянні з пануючими у той час лихварськими кредитами, умови кооперативного кредитування були більш прийнятними для населення, процедура їх оформлення була досить простою. На початку ХХ ст. кредитні кооперативи надавали здебільшого короткострокові позики до 1 року під 10–20% річних, переважно на суму до 100 руб. Селяни зверталися за кооперативними кредитами для розвитку власних господарств, а саме для оренди землі, рідше її купівлі, придбання худоби, насіння, сільськогосподарської техніки та інвентарю.

Завдяки кооперативному кредитуванню у мешканців регіону з'явилися більш широкі можливості для розширення і покращення своїх господарств, підвищення їх продуктивності, конкурентоздатності, включення до товарно-грошових відносин. Поширення кооперативного кредитування у регіоні також сприяло скороченню відсотків на приватні та лихварські кредити.

Кредитні кооперативи також приймали від населення внески під відсотки. Залучення населення регіону до фінансових операцій цього напрямку сприяло не лише покращенню матеріального становища, таким чином, кредитна кооперація відкривала селянам, дрібним виробникам можливість користуватися чужими грошима, зміцнюючи і розвиваючи виробничі сили дрібного господарства. Отримання без особливих зусиль додаткових коштів

впливало й на зміну ментальності, викликало капіталістичну зацікавленість у збільшенні прибутків.

Діяльність кооперативів повіту не обмежувалися площиною матеріального життя. Вони брали активну участь в розвитку освіти, культури краю, долучалися до організації дозвілля. Так, споживчий кооператив Північного родовища на Микитівських кам'яновугільних копальнях мав спортивний, музично-драматичний гуртки, облаштувало для своїх членів і місцевого населення театр, у якому протягом 1914 р. було поставлено 4 аматорських вистави і 13 спектаклів приїжджих труп. Кооператив також мав свій кінематограф, що було досить показовим для того часу [9]. Єнакієвське споживче товариство організувало для своїх членів кури, лекції, надавало стипендій малозабезпеченим студентам місцевого комерційного училища [10].

Таким чином, можна зробити висновок, що кооперативні товариства Бахмутського повіту були важливою складовою повсякденного життя населення регіону кінця ХІХ – початку ХХ ст. На початковому етапі розвитку кооперативи викликали підозру та недовіру з боку населення, але вже на початку ХХ ст. ситуація кардинально змінюється. Про це свідчить збільшення кількості товариств у повіті, активне залучення населення до їх діяльності. У повіті діяли товариства кількості членів яких перевищувала декілька тисяч. Зокрема, до складу Єнакієвського споживчого кооперативу «Надія» у 1912 р. входило понад 5 тис. осіб.

Участь населення Бахмутського повіту у споживчих, кредитних кооперативах наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. була важливою складовою їх повсякденного життя. Вона сприяла заощадженню коштів, відкривали можливість для покращення стану та розвитку господарств, урізноманітнення дозвілля. Широке залучення населення до кооперативних операцій вплинуло на зміну традиційних уявлень про аморальність прибутків, виховувало почуття капіталістичної зацікавленості та сприяли залученню до товарно-грошових відносин.

SUMMARY

The article analyzes the development of the cooperative movement in Bakhmut District of Ekaterinoslav Province in the late 19th – the early 20th centuries. It was found that consumer and credit cooperatives prevailed in the region. The directions of their activity are described. Their influence on the everyday life of the population in the region is analyzed.

Keywords: cooperative movement, consumer society, credit cooperation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : монографія / І. А. Фареній. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.; Присяжнюк Ю. Українське селянство наддніпрянської України : соціоментальна історія др. пол. 19 – поч. 20 ст. / Ю. Присяжнюк – Черкаси : Вертикаль, 2007. – 640 с.
2. Сапелкин В. Потребительские и сельскохозяйственные общества Российской империи / В. Сапелкин. – СПб., 1910. – 56 с.
3. Прийменко А. И. Легальные организации Юга России / А. И. Прийменко. – М. : Высшая школа, 1977. – С. 64; 68.
4. Підраховано за Сапелкин В. Потребительские и сельскохозяйственные общества Российской империи / В.Сапелкин. – СПб., 1910. – 56 с; ЦДАК України, ф. 313, оп. 2, спр. 2486, арк 20.
5. Балдин К. Е. Рабочая потребительская кооперация в России 1861 – февраль 1917 гг. : перечень организаций / К. Е. Балдин. – М. : АН СССР, 1990. – С. 105.
6. ЦДАК України, ф. 313, оп. 2, спр. 2486, арк 20.
7. ЦДАК України, ф. 313, оп. 2, спр. 2226, арк 147
8. Отчет о состоянии кредитных товариществ ссудо-сберегательных товариществ и земских касс мелкого кредита по данным на 1 января 1911г. – СПб. : Типо-литография «Якорь», 1912. – 525 с.

9. Из практики культурно-просветительской работы кооперативов. – М. : МСПО, 1916. – С. 14–15.
10. Балдин К. Е. Рабочая потребительская кооперация в России 1861 – февраль 1917 гг. : перечень организаций / К. Е. Балдин. – М. : АН СССР, 1990. – С. 105

УДК 345.781.5

Романенко О. В.

ЛЮДСЬКА ДОЛЯ У ВИРІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ (до історії одного документа з особистого архіву)

У роботі висвітлюються проблеми вдосконалення джерельної бази історичних досліджень на прикладі кількох архівних документів, тексти яких в скороченому вигляді наводяться автором. Ставиться питання про об'єктивність і типовість протоколів засідання партійної групи під час «чисток» кінця 20-х – 30-х років. Автор доходить висновку про неухвалене ставлення до долі окремих людей, які підпадають під «маховик» сталінської тоталітарної системи.

Сучасна історична наука, і зокрема історична регіоналістика, отримали новий поштовх для розвитку, пов'язаний з розширенням джерельної бази, розвитком усної історії тощо. Разом з тим фахівці ставлять завдання антропологізації історії, коли в центрі досліджень перебуває звичайна, пересічна людина, особистість, яка уособлює характер епохи, особливо переламної епохи. В такі переламні епохи людина практично завжди опиняється перед вибором, від якого залежить її подальша доля. Актуальність такого ракурсу дослідження очевидна, оскільки сьогодні тисячі наших земляків знову опинилися в ситуації вибору.

У центрі нашої роботи – документи із родинного архіву, який знайдено у фондах Державного архіву Донецької області, коли матеріали архіву ще були доступні для дослідників і просто відвідувачів. Робота в архіві була пов'язана з бажанням відтворити історію своєї родини – Романенків, і зокрема Василя Романенка, 1899 року народження. В роки визвольних змагань 1917–1921 років він, як ми розуміємо, зовсім молода людина, прагнув знайти своє місце в цьому вирі подій, коли в Бахмуті за 4–5 років змінилося кілька адміністрацій. Події в місті віддзеркалювали загальноукраїнську ситуацію: Центральна Рада, більшовики, Гетьманат, Директорія, більшовики, Денікінська армія, знову більшовики...

У біографії Василя Романенка з'являються факти, які за радянських часів робили його майже «агентом буржуазно-націоналістичної контрреволюції» за службу в армії Директорії, «провідником буржуазної культури» за участь в діяльності місцевого осередку «Просвіти». Знайдений нами документ – це протоколи так званої «чистки» 1929 та 1933 років (наводимо їх в скороченому вигляді, зберігаючи мову та стиль оригіналу):

Протокол по чистке партячейки печатников при типографии «Кочегарка» от 28.12.1929 года [1].

Романенко Василий Иванович, 30 лет, низшее образование, выпускник рабфака, ЛИТРАТПОМ. До 1917 года наборщик, был один месяц в УСДРП..., в 1918 году мобилизованный петлюровцами в декабре Бахмутский курень в Дорошенковский полк.

Увезли в Полтаву, всё время караулил у денежного ящика, потом послали в пулемётную команду учиться в Умань, там заболел тифом 4 мес., потом был пойман белыми в Козятине, заставляли делать всякие грязные работы (в конце декабря 1919 г.), а потом отправили в санитарную летучку в Одессу, там поступил в Красную Армию в феврале 1920 г. С 20 по 21 г. был в Красной Армии ....

Медведько (б/н) – 1919 г. при наступлении Красной Армии на м. Купель в какой части петлюровск. был Романенко?